

TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE EGE'DE KONUT MİMARİSİ

İlknur AKTUĞ^X

Ar.Gör. Y.Mimar

BİLDİRİ ÖZÜ

"Türk Evi" olarak nitelendirilen Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altındaki yörelerde, Anadolu ve Balkanlarda rastlanılan konut tipi yine de bölgesel özellikler göstermektedir. Araştırmacılar tarafından tanımlanmış olan plân şemasına bir çok bölgede olduğu gibi Ege'deki yerleşmelerde de sınırlı sayıda belli bir kültür ve ekonomik yapıya sahip, başkent ile ilişkileri olan ailelerin konutlarında rastlamaktayız. Kırsal alanda halkın yaşadığı konut tipi genelde "Türk Konutu" programını uygulamakla birlikte yörenin iklimsel özellikleri ve tarihi kültür birikiminin etkisinde farklı bir senteze ulaşmıştır.

GİRİŞ

"Türk Evi" olarak nitelendirilen, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altındaki yörelerde, Anadolu ve Balkanlarda rastlanan avluya veya bahçeye açılan bir hayat ve çevresine yerleştirilmiş, bir, iki, üç veya daha fazla sayıda odadan oluşan konut tipi yine de belirli yörelerde bölgesel özelliklerin etkisi altında farklılaşmalar göstermektedir. Anadolu'da değişik iklim bölgelerinin bulunması ve bu bölgelerin değişik sosyo-ekonomik yapılara sahip olması nedeniyle konutların biçimlenmesi ve yapımında kullanılan malzemede farklılıklar izlenmektedir. Yine de, araştırmacılar tarafından "Türk Evi" olarak tanımlanan belirli bir plân şemasına, yapı malzemesi ve konstrüksiyon tekniğine sahip konut tipine tüm yörelerde olduğu gibi Ege Bölgesi'ndeki yerleşmelerde de sınırlı sayıda belli bir kültür ve ekonomik yapıya sahip, başkent ile ilişkileri olan ailelerin yapılarında rastlamaktayız. Bu çalışmada Ege'de görülen, bölgenin yapım gelenekleri sınırları içinde gelişmiş orta sınıf ve köy konutlarını ele alacağız.

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE KONUT MİMARİSİ

Batı Anadolu tarih boyunca yoğun yerleşmelere ve kültür birikimine sahne olmuş bir bölgedir. Coğrafî özelliklerinden ötürü Anadolu, Yunan adaları ve Yunan yarımadası ile yoğun ticarî ve kültürel alışverişte bulunmuş; verimli toprakları ve ulaşım kolaylıkları nedeniyle tarihî süreç içinde çok sayıda yerleşim merkezlerinin kurulmasına sahne olmuştur. Yine aynı nedenler ile bölgeye büyük göçler olmuş, yeni gelenler ile bölge halkı karışmış; her seferinde yeni gelenlerin birikimleri ile yöredeki mevcut olgular sonucu yeni kültür sentezleri ortaya çıkmıştır. Bölgede tarih içinde sırasıyla Antik Yunan, Pers, Hellenistik, Roma, Bizans ve 14. yüzyıldan itibaren ise Orta Asya'dan İran ve Anadolu üzerinden geçerek buraya yerleşen Türklerin etkisi izlenmektedir.

Yerleşmelerde konut yapılarının tarihî süreç içinde daima yenilenmesinden ötürü tüm bu saydığımız kültür katmanları içinde yüzyılları birbirine bağlayan bir sırada örneklemeye gitmek mümkün olamamaktadır. Bu nedenle ele aldığımız örnekler bugün üzerinde yerleşme bulunmayan antik kentlerdeki arkeolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkan konut plân şemaları ile günümüzdeki köy ve kasabalardaki konutlar ile sınırlanmıştır.

Batı Anadolu'da kırsal alanda orta sınıf halkın ekonomik bazı tarihî süreç içinde bir değişim göstermediğinden ötürü (zeytincilik, bağcılık ve tarla tarımına bağlı) az masraf ve yöresel yapı malzemesiyle iklimsel koşullara göre biçimlendirilmiş kullanıcı gereksinimlerine cevap veren optimum ünitelerden oluşan konut şeması, yapım geleneği de değişim göstermeden tarih içinde yinelenerek günümüze kadar devam etmiştir.

İklimsel Etkiler

Yazın sıcak ve kurak kışın serin ve yağışlı iklime sahip olan bölgede konutların avluları ve Türk konut mimarisinde "hayat" olarak adlandırıldığı portiko güney yönüne yerleştirilmiştir. Böylece, yazın yaşam güneşten korunmuş ve hakim güney rüzgârına açık olduğundan ötürü serin olan ön tarafı açık üzeri kapalı portikoda geçer. Dış cepheye çok az penceresi olan genelde portikoya açılan odalar ise sıcaktan iyice korunmuş bir konumda bulunmaktadır. Kışın ise yine bu mekânlar güney yönünden gelen güneş ışınlarını alır ve hakim kuzey rüzgârlarına kapalı olduğundan soğuktan korunmuşlardır.

Plân Şemaları

Kökünü İran ve Mezopotamya çevresinde "bit-hilani" olarak tanımlanan saray plân şemasına dayandırılan bu tip yapılarda avlu cephesindeki portikoya açılan bir dizi odanın yanısıra portikonun her iki kısa kenarında da yine buraya açılan birer oda bulunur. Muhtemelen Pers işgali sırasında Anadolu'ya gelmiş olan bu plân şemasının en erken örneğine M.Ö.500 yıllarına tarihlenen Larisa'daki yapıda rastlıyoruz (1). Burada İran ve Mezopotamya'daki örneklerinden farklı olarak eyvan yerine üzeri eğimli çatı ve oluklu kiremit kaplı portiko ve geride ona açılan iki oda bulunmaktadır. Portikonun iki yan kenarındaki odalar ise iki katlı olup doğudaki bit-hilanilerin yanlarındaki kulelerin görünümünü andırmaktadır. Bu örnekten sonra tekrarlanan diğer örneklerde ise yanlardaki kule görünümünün de ortadan kalktığını ve sadece tek katlı olarak olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Aynı plân şeması benzeri, Hellenistik dönemde Priene'de avluya açılan, zeminden beş basamakla yükseltilmiş daha derin bir açıklık, arkada iki oda ve yanlarda birer oda olarak uygulanmıştır. Bizans döneminde de Bergama'daki örneklerden benzer plân şemasının kullanıldığını anlamaktayız (2). Bu yapıda da arkada bir oda yanlarda birer oda ve aralarında ön cephesi avluya açılan bir mekân bulunmaktadır. Arkeolojik kazıların verileri ışığında ele aldığımız bu plân tipine günümüzde de Batı Anadolu'da rastlamaktayız. Göreceğimiz örnekler sırasıyla Kula, Bergama civarı köylerinden ve Antik Priene yanındaki Öüllübağca köyündendir.

Tarihî süreç içinde gelişimini ve uygulamasını gördüğümüz diğer bir konut tipi ise Hellenistik dönemde araştırmacıların "avlulu ev ile megaronun birleştirilerek yerel bir çözüme gidilmiştir" diyerek açıkladıkları plân tipidir (3). Bu plân şemasını gösteren Priene'den bir kaç örnekte iki sütunlu veya sütunsuz, üzeri örtülü bir mekân arkasında bir oda; bu kütle- nin sağ veya sol tarafında ise biri portikoya diğeri arkadaki odaya açılan iki tane oda bulunmaktadır. Günümüzdeki benzer örneklerde ise (Menemen, Torbalı, Çaybaşı köyü, Bergama köylerinden) portikoya yani "hayat"a tek veya iki odanın açıldığı görülmektedir. Daha uzun olan hayatta ikiden fazla dikmenin bulunması ile antik dönemin megaron şemasının

dan kaynaklanan plân tipinden ayrılmakla birlikte yine de bu şemanın belli bir süreç içinde oluşan varyasyonu olarak kabul edilebilir.

Bir üçüncü plân şeması ise avlunun bir köşesine yanyana dizilmiş odalar veya tek oda ve bu odaların açıldıkları bir portikodan oluşmaktadır. Bazı örneklerde ise portiko avlunun iki yanında ve hattâ üç yanında devam etmektedir. Hellenistik dönemde Priene'de rastladığımız bu örnekte yanyana üç oda ve önünde odaların açıldığı bir portiko bulunmaktadır. Daha sonra avlunun üç tarafını çevreleyen bir portiko eklenmiştir. Günümüzde Kula'daki bazı örneklerde benzer şemaya rastlamaktayız. Kula'daki uygulamalarda benzer şekilde ya bir dizi oda önünde boydan boya "hayat" veya boydan boya hayatın avlunun yan duvarlarında bir miktar avluyu çevreleyerek "U" biçiminde oluşturulduğunu görmekteyiz. Hayata açılan tek odadan oluşan örnekler ise Karpuzlu ve Ören'de rastlamaktayız.

Yapı Malzemesi ve Yapım Tekniği

Ege Bölgesinde kırsal alanda yörenin doğal şartları nedeni ile yapı malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Bitki örtüsünde ekonomik değeri dana fazla olan zeytin ve meyva ağaçlarının, yapı malzemesinin sağlandığı orman alanından çok daha fazla yer kaplamasından ötürü tarih boyunca daha ucuz malzeme olan taş kullanımına yönelmiştir. Yörede tarih boyunca işletilmiş olan kalker ve andezit ocakları hâlâ kullanılmaktadır. Antik yerleşmelere yakın köylerde ise çevredeki antik mimarî parçaların duvar örgüsünde ve hatta sütunların antik dönemdekine benzer şekilde hayatta dikme yerine kullanıldığı görülmektedir. Tarihî süreç içinde çatı konstrüksiyonu ahşap kırma çatı üzeri oluklu kiremittir. Günümüzde bazı köylerde üzeri toprak düz çatıya da rastlamaktayız.

Tarih içinde bölgeye daima dışarıdan göç olmuş fakat bölgeden toplu göç olmadığından ötürü kültür öğeleri, ki bunun içinde yapım teknikleri ve geleneği de bulunmaktadır, bu süreç içinde devam etmiştir. Kırsal alandaki yapım faaliyetleri yerel ustalar tarafından, bilgilerin ustadan çırağa devredilmesi şeklinde gerçekleştiğinden ötürü tarih içinde büyük farklılıklar göstermeden devam etmiştir.

Yapılar moloz taş ile yığma sistem inşa edilmiş; Hellenistik ve Roma dönemi portikolarında taşıyıcı olarak taş sütunların yanısıra ahşap dikmelerde kullanılmıştır. Günümüzde ise taş işçiliğinin önemini kaybetmesinden ötürü hayatta taşıyıcı olarak çoğunlukla ahşap kullanılmıştır.

SONUÇ

Tarihî süreç içinde Ege'de bölgesel yapım gelenekleri ekonomik ve iklimsel verilerin etkisi altında devamlılık göstererek köy konut mimarisinde günümüze kadar ulaşmıştır. Az gelirli ve orta sınıf halkın, kullanıcı gereksinimlerine cevap veren minimum sayıda ünitelerden oluşan belirli plân şemalarını, yerleşme düzenini, yapı malzemesi ve tekniklerini yörede yüzyıllar boyunca kullandığı izlenmektedir. Genelde böyle bir tasarım bütünlüğü olmakla birlikte özelde kültürler arasında büyük farklılıklar görülmektedir. Hellenistik ve Roma dönemi konutlarında duvarlarda frasko, döşemede mozaik gibi bezeme öğeleri bulunmakta; günümüzdeki konutlar ise Türk odasının ayrılmaz birer parçası olan yüklükler, duvar boyunca uzayan sedir, yemişlik, kapılarda ve tavan kaplamasında ahşap oyma veya geçmeli bezemeleriyle daha önceki kültürlerden ayrı bir iç mekân görünümüne sahiptir.

NOTLAR

1. LAWRENCE, A.W. : Greek Architecture. London, 1957, s.239.
2. RADT, W. : Die Byzantinische Wohnstadt von Pergamon" Wohnungsbau im Altertum. Berlin, 1978, s.218.
3. MÜLLER, W., VOGEL, G. : Atlas zur Baukunst. München, 1974, s.175.

KAYNAKLAR

- AREL, A. : Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar. İzmir, 1982.
- BEVAZIT, M., SEY, Y., YÜCEL, A. : Bir Güneybatı Anadolu Gezisi Notları. İstanbul, 1968.
- BEKEN, G. : Garbî Anadolu Mantıkası Kerpiç Binaları. İstanbul, 1949.
- GERKAN, A. v : "Kalabaktepe, Athenatempel und Umgebung" Milet. Band I. Heft 8 Berlin, 1925.
- KUBAN, D. : "Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler" Sanat Tarihimizin Sorunları. İstanbul, 1975, s.192-211.
- KÜÇÜKERMEN, Ö. : Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar. İstanbul, 1973.
- TOSUN, Y. : Millî Mimarîmizde Kula Evleri. İzmir, 1969.
- WIEGAND, T., SCHRADER, H. : Priene. Berlin, 1904.
- : Wohnungsbau im Altertum. Berlin, 1978.